

AUGUST RAFANELL I FRANCESC FELIU*

La llengua abans de la lingüística: Arran d'unes notes d'Antoni de Bastero

Sever Pop obria el primer volum de *La dialectologie* amb una sentència més aviat categòrica: «C'est seulement à la fin du XVIIIe siècle que les dialectes ont retenu d'une manière constante l'attention des linguistes; auparavant, les recherches portaient principalement sur le problème de la formation des langues littéraires et de l'évolution du langage» (1950, XXIII). Aquesta observació, plantejada en forma de premissa, resulta d'un gran interès. De les paraules de Pop es dedueix que, abans de l'aparició en escena de la lingüística moderna, els dialectes no comptaven. Màxim, aportaven unes pistes addicionals i vicàries en relació amb les construccions importants, que eren les llengües de cultura. Però, naturalment, que no comptessin en si no vol pas dir que no hi fossin. Ben al contrari. Hem de pensar que, en els prolegòmens de la història contemporània, el magma dialectal subsistia intacte, aliè a les convulsions d'un anivellament lingüístic que per força només podia haver tocat una part ínfima de les societats. La paradoxa sembla evident. Abans de finals del XVIII, els dialectes eren tan vius que no reclamaven l'atenció de ningú. En tot cas, de ningú que en volgués inferir una qualsevol utilitat «científica», o simplement una suposada regularitat estructural. Chambers i Trudgill ja advertien d'aquest oblit, i el contrastaven amb el fet que justament les remarques sobre les diferències territorials d'un idioma «are so common» en tots els temps. No serà fins ben entrat el XX, amb el saber dialectològic ben

* Institut de Llengua i Cultura Catalanes (UdG).

estipulat, que aquesta mena de descripcions deixaran de ser «intuitive and casual» (Chambers & Trudgill, 1980, 15-16).

El mestre Veny ha concretat el panorama inicial de la dialectologia en els següents termes: «La valoració dels dialectes com a peces substancials de l'estudi científic d'una llengua és tardana. Fins als segles XVIII-XIX els parlars populars van ésser considerats com una degeneració d'una llengua anterior. Potser per això els romanistes de la primera època es van ocupar sobretot de la llengua escrita, de la llengua literària. Els nous aires del romanticisme, amb la seva girada d'ulls cap a la vida rural, deu[en] tenir algun paper en el desvetllament de l'interès cap als dialectes. Vers els anys 70 de la dinovena centúria, amb Ascoli i comparatistes com Rask i Grimm —que cerquen en aquelles varietats un complement de la lingüística històrica—, s'inicia l'exploració científica dels dialectes, que anirà desenvolupant-se de manera creixent» (Veny 1986, 63). El romanès Pop devia tenir raó. No podem parlar, en propietat, de dialectologia fins al moment en què podem començar a parlar, en propietat, de lingüística. Així, l'impressionisme anterior cauria fora de la història de la disciplina dialectològica, i quedaria relegat al que Y. Malkiel associa amb la seva «etapa pre-científica» (Malkiel 1976). Tot plegat, amb un temps «intuïtiu i fortuït».

Ara com ara, encara és hora que s'hagi recollit la proposta de Pop en el sentit de fer una «histoire détaillée» de la dialectologia que en contempli, també, la fase més inicial (1950, XXX). Que estudiï les raons, si n'hi ha, que la van activar *in nuce*. Que perfilï les bases sobre les quals s'edificarà, en el XIX i XX, la «ciència» variacionista. Que es plantegi, en fi, quina importància es concedia a la formalització territorial de les llengües abans d'aquesta etapa, més enllà de l'auxili etimologista i del complement escriptural. Hem d'admetre que la qüestió no té un tractament fàcil, ni únic. La interferència constant del referent illustre, emmarcat per la llengua escrita de torn, pot fer passar per «realistes» unes observacions que no ho són. La degradació del vulgarisme a la condició d'anomalia cultural amagarà durant segles, i això fins al moment de la revaloració del *vulgus* com a garant de les essències nacionals, la vida dels dialectes. O els concedirà una pàtina falsa, per a ús de la literatura més o menys «popular». Tot són problemes, doncs, a l'hora de rescatar el detall d'una història no feta; no feta però dita. Ens queden, tanmateix, uns quants testimonis que escapen a aquesta ocultació. El de l'acadèmic Antoni

de Bastero, desencadenant del present article, el glossarem més endavant. Abans, encara, passarem una revista sumaríssima a alguns companys de viatge del canonge gironí.

EL SOTABOSC DELS DIALECTES

Sabem que el mot «dialecte», amb el significat actual de 'varietat local de llengua', no és gaire antic. De fet, compareix força tard en la majoria de les llengües romàniques, i de les europees en general (veg. Veny 1986, 11-12). No deixa de ser significatiu que «dialecte» comenci a figurar en el lèxic dels vulgars només quan aquests prenen carta de naturalesa normativa. El naixement de la nova accepció de «dialecte» serà conseqüència directa de l'establiment de les llengües nacionals. En un moment en què el debat lingüístic el centraran les «llengües comunes», els dialectes hauran de ser tinguts presents, encara que sigui perquè, des de la seva irreductible vitalitat, esdevenien un problema per a l'èxit d'aquelles. Però, d'entrada, seran un problema menor. L'ús dels idiomes reglats, almenys dintre de la campana romànica, veurà en el llatí el seu principal competidor. El repte de les llengües de cultura consistia a homologar-s'hi, funcionalment i estructuralment. Tant des de la pretensió d'arrabassar-ne espais d'expressió com des del punt de vista de la fixació gramatical. Un cop superat aquest primer impàs codificador, la situació canviarà substancialment. Llavors el problema menor s'engrandirà, a remolc de l'expansió social —de la democratització— de les *scriptae* de referència.

En principi, per tant, es produeix la constatació de la pluralitat en el si de les grans llengües. I no res més que això. És el que fa Covarrubias en el seu *thesaurus* espanyol, quan associa els dialectes a les «diferencias por las cuales se distinguen los que son de una provincia o de otra» (1611, s.v.). Aquesta deu ser la font d'on beu el canonge castellanista Alexandre Domènec de Ros, aixoplugat sota el pseudònim de Juan Gómez Adrín en la polèmica al voltant de la llengua amb què s'havia de predicar a Catalunya. Per a aquest personatge, intel·ligent, sagaç i, com diem, castellanista a ultrança, «todos los reinos tienen una lengua común, la cual comprende en su latitud varios accidentes de idiomas, dialectos, y propiedades singulares de las provincias que contiene en si». Ros nota que això ja ocorria en el grec clàssic, en l'hebreu, i en la llen-

gua italiana, «de la cual son partes otras [llengües], como la florentina, la lombarda, napolitana y veneciana, las cuales no dicen diferencias substanciales sino muy accidentales y que son al quitar» (1636, 103-104).

Amb tot, de la mera constatació no tardarem a passar al franc rebuig. Els dialectes, de tan útils com eren, resultaven incòmodes per a la imposició de les llengües. El paradigma racionalista, ordit al XVII i escampat amb les llums setcentistes, s'afanyarà a definir les parles espontànies com a corrupteles dels idiomes complets; o sigui, de les llengües escrites. L'exemple més notori d'aquesta actitud el tenim formulat en la consagració del terme *patois* per l'*Encyclopédie*. En aquesta obra, el mot *dialecte* no mereix cap més consideració que la que es desprèn del seu historial etimològic. Sí que en mereix una d'especial el mot (ja antic, d'altra banda) *patois*, que aquí consta com un «langage corrompu tel qu'il se parle presque dans toutes les provinces: chacune a son patois; ainsi nous avons le patois bourguignon, le patois normand, le patois champenois, le patois gascon, le patois provençal, etc. On ne parle la langue que dans la capitale» (1765, 174). «Dialecte» havia buidat el seu contingut semàntic sobre «patuès». Si es vol dir així, se n'havia fet sinònim.

La ideologia dominant en la societat compartia, de forma unànime, aquests dictats enciclopèdics. Però, tot comptat, la nosa subsistia. Els *patois* els seguia gastant gairebé tothom, i per norma general en exclusiva. A França, com per tot Europa, això era així. Si, com pensen els ilustrats d'arreu, la realitat sol defugir el guiatge de la raó, per què havia de succeir altrament amb els usos lingüístics? Els dialectes existien al marge de l'ordre ideal de les coses. Eren un reflex palpable —un altre més— de la intemperància de la naturalesa. Funcionaven, per dir-ho kantianament, a l'empara de la minoria d'edat dels homes. La cultura, que només es podia vehicular des d'una «llengua» ben constituïda, els havia de combatre, s'hi havia d'acarnissar. D'aquí l'oblit sorprenent que constataren Chambers i Trudgill. D'aquí el retard de la dialectologia; de la dialectologia, com si diguéssim, feta en positiu. El segle XVIII repensarà el renaixement europeu; el «millorarà». Pel que toca al món de les llengües, el XVIII també voldrà acabar la feina de l'emancipació dels vulgars encetada entre el XV i el XVI. I això, a costa dels dialectes.

Una altra cosa és que se'n sortís. La persistència de l'element irracional —la naturalesa en brut— sobre el racional —la cultura de les llums— era massa obstinada. Igual que succeïa amb les classes i els estaments, les llengües vivien

installades dintre de les comunitats segons una distribució estàtica, heretada. En això ens sembla trobar-hi la marca distintiva de l'Antic Règim. En aquest cas, de l'antic règim sociolingüístic, caracteritzat per una disposició dels idiomes que, en el fons, no diferia gaire de la disposició general de la societat. Les «llengües» ocupaven l'escalafó superior de la piràmide social; una reserva inassequible per a la majoria de la gent. A la base d'aquest ordre de coses, els «dialectes» no podien fer més que campar-la vegetativament. Com, val a dir, havien fet sempre. El contacte entre les dues esferes, més que impossible, era infreqüent. Això explica per què costa tant de trobar dialectalismes en la llengua formal, majoritàriament impresa, de l'edat moderna. I si en trobem, que no se signifiquin com a tals. L'Europa romànica d'abans del XIX ens brinda una multitud d'exemples d'aquesta rígida distribució de papers, que alguns interpreten, creiem que abusivament, fent recurs a la noció de diglòssia. No hi podia haver diglòssia en un món definit, essencialment, per l'autosuficiència monolingüe (monolectal) de la majoria dels seus membres; en un món plural, heteròclit, on cada cèl·lula social tenia el que Herder en deia «el seu centre de gravetat», la seva forma de vida peculiar. Hi havia, si per cas, tota una altra cosa.

Al llarg del Setcents, les gramàtiques «raonades» acapararan l'espai de la reflexió idiomàtica (veg. Ricken 1978). Però no tant com ens podrien fer pensar les grans declaracions de principis. És més o menys en aquest moment de la història que, paral·lelament, s'obre una esclerxa per on es filtra el bodegó de la realitat immediata. Sense moure'ns de l'Europa llatina, el sotabosc dialectal comença a ser exhumat per uns quants naturalistes de les llengües. A Itàlia, evidentment, ja se n'havien fet provatures amb anterioritat. Hi havia una tradició que arrencava de Dante, i que esclatava amb la «*questione della lingua*». Ara bé; en la fase inicial de la història lingüística italiana, els dialectes hi solien ser tractats, en darrer terme, com a fonts notables d'enriquiment del *volgare illustre*. Per tant, com a espècimens depurats de la seva condició popular, plebea. Leonardo Salviati en certa manera culminarà aquesta comesa el 1584, traduint a dotze dialectes diferents part de la primera jornada del *Decamerone*. El fet que tot just es limités a una dotzena de formes selectes, en un món com l'italià al qual se li'n podien haver rastrejat milers, ja ho diu tot. Durant el XVII, l'interès pels dialectes d'Itàlia esdevindrà apologia. Maurizio Vitale ha inventariat aquests testimonis, i ha conclòs que «l'asseverazione dei

valori dei dialetti [...] procedeva dal preciso riconoscimento dei dialetti come parlate vive, come lingue naturali» (1988, 312). En canvi, és al XVIII que «sorgono un po' dappertutto dizionari dialettali che elencano le forme vernacolari, puristicamente giudicate "storpiature" da estirpare e sostituire con le forme corrette della tradizione cruscante» (Matarrese 1996, 169). Tot i les aparences, la intenció d'aquests diccionaris feia joc amb la voga illustrada, que no pretenia res més que fornir als dialectòfons les veus correctes de l'italià, sobreposant-les a les seves regionals.

L'evolució italiana la podríem resseguir una mica pertot. A la Suïssa francòfona —anàvem a dir, a la Suïssa franco-provençal—, Philippe Bridel, «le doyen Bridel», elabora un primer *Glossaire des patois de la Suisse romande* (1764). En els països d'Oc, tenim els repertoris lexicogràfics d'un Pellas (1723) o d'un Achard (1784) per al provençal, i d'un Sauvages per al llenguadocià (1756). La il·lusió del trànsit al francès hi domina. A la França francòfona, irradiadora de les lluminàries enciclopèdiques, aquestes temptatives realistes tenen una culminació si més no curiosa. Henri Grégoire passa per ser el primer dialectòleg francès, ni que sigui *malgré lui*. L'enquesta que desplega a partir de 1790 amb la finalitat de liquidar els «patois» esdevé un recensió bastant completa de les parles vives, una «peinture de la société» (Certeau, Julia & Revel 1975, 15). Abans d'operar s'havia de conèixer l'abast del mal.

En aquest sentit, el panorama de l'Espanya setcentista no resulta menys interessant. Cap a 1730, Martín Sarmiento emprèn una inspecció a fons de l'antic regne de Galícia. Com assenyala J. L. Pensado, «sus intereses lingüísticos se centran preferentemente en torno al léxico, el cual ha de ser fundamentalmente la fuente de su estudio histórico». El pare Sarmiento té al cap, doncs, un propòsit de reconstrucció del lèxic local, i «para realizarlo intenta una clasificación del mismo basada en el uso; con este criterio distingue la lengua que se escribe de la lengua que se habla, y supone en consecuencia a la segunda más pura y más conservadora que la primera» (Pensado 1974, 12). Com que el gallec del XVIII era un idioma només parlat, o fonamentalment parlat, la sola tria d'aquest marc romànic ja decidia la limitació a l'oral. Per consegüent, segons Henrique Monteagudo, «a lingua escrita e culta quedaba derogada dos seus intereses, e a lingua falada e popular situábase no centro das súas pescudas». Cosa extraordinària per a l'època, que situa Sarmiento «na avangarda dos pensadores do seu tempo», i constitueix «o

anuncio da revolución filolóxica que só rebentou con todo o seu vigor nos centros más avanzadas da Europa do século XIX» (Monteagudo 1999, 269-260). Les cales de Jovellanos en el vocabulari d'Astúries (de cap a 1791) degueren maniobrar amb aquest precedent directe.

Pel que fa a l'àmbit catalanoparlant, l'«etapa pre-científica» va donar una collita francament pobra. Amb anterioritat al Setcents, capturem unes comptades apreciacions de les diferències territorials de l'idioma, basades sempre en detalls de repercussió ortogràfica (veg. Rafanell 2000, 17-47; i també Rossich 1995). És cert que des de València s'exalça l'apitxat metropolità. Però a fi d'avaluar una «llengua valenciana» especial, no pas cap dialecte particular (veg. Rafanell 2000, 48-109). A part d'això, ben poca cosa. D'aquesta precarietat n'hauríem de destacar les notes manuscrites (1724) de Joan Torres i Oliva, corresponsal de Bastero, en relació amb els «vestigis vivents en aquelles parts de Fraga, de la ribera de Cinca y de la d'Ebro, ahont per dir plaça, plata, plat, plou, etc. pronuncian pliaça, pliata, pliat, pliou, etc., fent en una sola síl·laba de la i després de la l ab la vocal que li segueix»; que es completarien amb «altras irregularitats [que] tenen en altras pronúncias, com també en altras parts de Catalunya, la observació de las quals serviria a fer vèurer la irregularitat de algunas ortografias y pronúncias antiguas» (ms. 3-II-3 RABLB, f. [45r]; ap. Rafanell 1989, 257). També podríem retreure, aquí, el mapa que esbossa Antoni Alegret en un seu discurs a l'Acadèmia de Bones Lletres sobre l'ortografia antiga i moderna del català (1792). Per a ell, per escriure bé aquesta llengua fa falta «una individual apuntación de la diversidad de voces que ha adoptado la Provincia de Cataluña, dende sus más remotos tiempos hasta nuestros días, en los distintos partidos o territorios que la componen, es a saber, el Empordán, el Urgel, el campo de Tarragona, las riberas del Ebro, las inmediaciones del Llobregat y las costas del mar» (l·ligall 4, 39 RABLB, f. [1r]). Un any després, i segurament a instàncies del mateix Alegret, Marià Sans es refereix als «pueblos de fuera de la capital» que articulen *paia*, i no *palla* com a Barcelona, fet, aquest, que creu associat amb «el comercio con los castellanos y estrangeros» (l·ligall 15, 33 RABLB, fs. [3v]-[4r]; ap. Rafanell 1990, 170).

Total, no gaire res de digne de ser tingut en compte fins que, a l'últim tram del XIX, un Milà, un Guarnerio o un Alcover no empendran les seves descripcions d'algunes varietats catalanes (veg. Veny 1986, 145). Però tot això

ja es farà al caliu d'una nova mentalitat, d'un moviment que, per dir-ho així, «sanctified everything connected with "the people"» (Robins 1997, 210). El romanticisme, en efecte, va veure en els dialectes el reflex més original de la parla viva dels pobles. El retorn a la puresa, a les fonts de la ingenuïtat humana, va trobar en les parles impulsives un suport important. Rousseau mateix hi alludia en el seu *Essai sur l'origine des langues*. Els idiomes primitius s'havien individuats per «causes naturelles»; i la principal d'aquestes causes «est locale, elle vient des climats où elles naissent, et de la manière dont elles se forment» (Kremer-Marietti ed. 1981, 118). A finals del XVIII, l'aportació de la filosofia germànica no farà més que consolidar la nova valoració naturalista de les llengües. Llavors, aquestes ja podran aparèixer com «la manifestació fenomènica de l'esperit dels pobles», tal com postulava Humboldt (ap. Formigari 1977, 142). Una manifestació viva, insistim-hi, perquè era en boca del *Volk*. Humboldt escriu: «no és un joc va de paraules constatar que la llengua emana, divinament lliure, de l'activitat espontània, només de si mateixa, mentre que les llengües estan lligades i depenen de les nacions a què pertanyen, ja que aleshores es colloquen dintre d'uns límits ben determinats» (ap. Formigari 1977, 134). No sabríem trobar una definició més fina, més contemporània, del fet lingüístic entès com a fet social. Aquesta llibertat primigènia ja no passa per ser una rêmora cultural, sinó al contrari. És el basament de tot l'edifici de l'idioma nacional, arbitrari i posterior. L'impuls primer de la llengua colectiva es trobava, exactament, en la força de la llengua viva (la «*Libendige Sprachkraft*» de Fichte). Per dir-ho amb Lia Formigari, el romanticisme lingüístic va optar per una «metafísica dell'empirico e del sensibile [...] accanto e contro la metafísica della ragione» (Formigari 1977, 12-13). El «patois» ara no anirà en contra de la llengua d'una nació; més aviat en serà la mostra més essencial i pura: l'*Ursprache* que sustenta l'especificitat d'un poble.

A Catalunya, Magí Pers i Ramona assimilarà d'una forma força particular aquesta nova valorització dialectal. Gràcies a la via oberta pels filòsofs romàntics, desplegarà, tot al llarg de la *Historia de la lengua y de la literatura catalana* (1857), una apologia dels dialectes, de la seva utilitat i del seu esdevenir. El següent passatge expressa prou clarament en quins termes pensava: «cuando progresa la lengua dominadora de una gran nación, progresan así mismo los idiomas enclavados en la misma. Esto es incontestable. Los

dialectos de España, Francia, del mundo todo, a voz en grito lo proclaman» (1857, 59). I en un altre lloc, Pers escriu: «los temores que muestra el autor de la *Historia de la lengua romana* [de Francisque Mandet (1840)] por la cercana destrucción de los *patois* que se hablan en el vecino imperio, no solo son infundados, sino que ni posible es siquiera semejante suposición» (1857, 309). I encara: «Nadie puede negar ahora que estos dialectos son más ricos, flexibles, dulces y armoniosos de lo que eran mil años atrás» (1857, 311). La prova d'això la dóna acarant tres textos, un de tolosà del XIV amb un del XVII i un altre del XIX del mateix país. La conclusió que en treu és sensacional:

Dígase ahora francamente, ¿cuál de estas tres muestras es más culta? No titubeamos en afirmar que la última; y el resultado no podría ser otro. Los progresos que ha hecho Francia durante estos siglos algo hablan de influir en la cultura y perfección del lenguaje tolosano. Pero si al pulimiento y perfección que han experimentado todos los dialectos de Europa, a causa de la civilización que esta región del globo ha alcanzado, se le llama corrupción, debiera decirse igualmente que todas las lenguas conocidas, en vez de perfeccionarse, se han corrompido también. Más no es así, sino que todas han alcanzado una cultura y perfección relativa; esto es, que según el progreso y civilización de los pueblos ha hecho, así también ha sido el adelanto y perfección de sus respectivos idiomas. Ley invariable en el orden natural de las cosas humanas (Pers 1857, 311-312, nota).

Més que d'idealisme estricte, potser hauríem de parlar d'un idealisme brut, aquí. Certament, Pers valora els dialectes en positiu, i això revela un canvi de perspectiva. Però, quina mena de «dialectes»? Uns que ja són suplerts per les llengües. Si per cas, uns dialectes passats en net, perfeccionats per la «civilització». En el moment en què va donar a conèixer la seva *Historia de la lengua y de la literatura catalana*, a Espanya es començava a cancellar l'antic règim sociolingüístic. Hi empenyia el nou món liberal, que estava dinamitant la piràmide arcaica amb una renovada estructuració de l'estat. Particularment, amb unes renovades infraestructures i un renovat esperit. Al capdavant d'aquest esperit, hi anava la gramàtica i l'ensenyament, i l'ensenyament de la gramàtica. ¿És casual que el mateix any de l'edició del volum de Pers es promulgui la famosa llei Moyano, que fa de «la gramática y ortografía de la Academia Española [...] texto obligatorio y único para estas materias para la enseñanza

pública» (ap. Ferrer i Gironès 1985, 70)? No. Els dialectes no hi tenien cabuda, en el nou món. Tot els anava en contra. Tot, menys la «filologia». Sí: els dialectes són sacrificats del pla real en el mateix moment que comencen a comptar en el pla ideal de la nova ciència lingüística. Magí Pers, càndid amic dels dialectes, en devia ser conscient. Com que la conciliació de «llengua» i «dialecte» s'havia fet inviable, sempre quedava la possibilitat de jugar amb les paraules i treure'n un equilibri positiu, cenyit a l'«ordre natural de les coses humanes». Que és com dir a l'ordre raonable de les coses. Els dialectes avançarien si avançaven les llengües, i viceversa. No cal dir a qui ha donat la raó, el pas del temps: si a Francisque Mandet o si a Magí Pers.

UN LÈXIC DIALECTAL MANUSCRIT

Hem escrit més amunt que, a la Catalunya del XVIII i del primer XIX, el panorama de la inquietud dialectal era molt limitat. Amb el document que donem a conèixer aquí, potser haurem de corregir una mica aquesta impressió. I és que es tracta d'un document excepcional. Tan excepcional com aparentment poca cosa. De fet, som davant d'unes simples notes —el que avui en diríem unes «notes de camp»— que ocupen tres fulls solts. Es troben incloses dins del ms. 3-III-4 de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, on es reuneixen els materials de la segona part de la *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero. Concretament són els fulls 15, 21 i 25 d'aquest manuscrit, que encara avui figura en l'inventari de l'Acadèmia, sense que en consti l'autor, com a *Estudios sobre la lengua española* (veg. Feliu 1997, 182-189).

Com el pare Sarmiento, i segurament un xic abans que ell, Bastero anota el que ha sentit a dir a la gent humil, receptacle de la llengua viva del seu moment. No sabem quina finalitat l'hi va moure, ni si les notes en qüestió eren part d'una llista més completa. Podem intuir que, inicialment, aquest petit lèxic havia d'integrar una part no redactada de la seva *Història de la llengua* (veg. l'estudi introductori a Bastero 1997, 44-45). O podem suposar, inclús, que no l'hagués pensat amb cap intenció concreta, amb cap altre objectiu que el del mer divertiment. Del que sí que no hi ha dubte és que, *volens nolens*, Bastero hi va fer un exercici del tot inusual, «avantguardista». Ja hem vist com resulta de difícil trobar, en ple XVIII, referències directes a

l'oralitat franca, aliterària, i com aquestes acabaran sent patrimoni del saber dialectològic de finals del XIX. Doncs bé; Antoni de Bastero, savi, antiborbònic significat i sagristà major de Girona, aquí en dóna unes quantes, consignant-hi sovint el nom de l'informant, i quasi sempre la seva procedència. Va aprendre el «mètode» a la seva Itàlia adoptiva? Allà, «la selva degli dialetti» (De Mauro 1963 [1986, 21-27]) havia donat joc, des de Dante, a un programa de gran abast. Però no encara, que sapiguem, a cap «enquesta»; ni a res que s'hi assemblés.

És evident que no motiva el canonge filòleg cap afany de descripció dialectal pròpiament dita, ni la delimitació d'un territori lingüístic determinat, i seria fora de lloc tractar-lo ara de dialectòleg *avant la lettre*; volem dir, de geògraf de l'idioma. Intuïm que a Bastero el guiava només una curiositat per la realitat local d'una llengua que per a ell conservava una extensió superior, atestada pels poetes medievals, però que era alhora ben viva sobre el terreny (veg. Feliu 1999, 107-117). No sabem exactament per què va anotar uns mots i no uns altres, però és admissible pensar que els localismes d'aquesta mena podien sonar ja una mica «estrany» a les orelles d'un barceloní com ell. Sigui com vulgui, i com que aquests papers no tenen un format homogeni, ni hi observen cap mena d'ordre intern, ens hem permès de reordenar les diferents anotacions, de numerar-les i d'agençar-les de la manera més convenient al desenvolupament del nostre comentari (n'hi ha una transcripció paleogràfica, en la seva disposició original a Feliu 1997, 642-644).

Una bona part dels mots apuntats per Bastero no tenen per a nosaltres cap més interès que el fet de saber-los recollits de viva veu i no a partir dels textos o dels diccionaris ja existents a l'època. Són els següents:

1. abundós (abundant): en Jaume de Salt
2. ardidesa (atreuiment): la mare de l'escolà, oncle d'en Casamort. Ítem en Joseph y en Nan, etc. [i en un altre lloc: ardideza: lo Nan, i differens altres]
3. broet (caldo flac, brou de pa, etc.): en lo terme de Agullana, que confina ab Rosselló —ítem Recort, vicari de dit terme y parròquia
4. bruelar (cridar de la vaca); bruel (lo crit del vadell): la Rosa de la Mota
5. cabirol (lo mascle de la cabra salvage —tosca cavriuolo; l. capreolo): ítem lo monge Lledó, que n'agafaren un, que en lo Empordà s'í tròban, i jo li preguntí: —què vol dir cabirol?, y ell respongué: —lo mascle de la dayna, o cabra montesa

6. esquerpa (feréstega): ítem Maria la cuynera –parlant de gallinas digué: aquesta és esquerpa
7. estrenyor (empentas): ítem la Rosa de la Mota, criada
8. feresa (fredat): en Nan, y altres del present bisbat
9. forçut: lo Nan
10. joyosa (molt alegre): Maria, la cuynera
11. moxa, estar tota moxa: ítem dita Maria, la cuynera
12. ranyoc (caganiu –se diu tan dels animals com dels aucells–, lo més petit): ítem en la Selva. Se diu en particular del caganiu dels porcells
13. rasor –la r no-s pronuncia (ganivet de butxaca, qu-es plega): ítem en Arenys
14. ratinyol (ratolí): Maria la sabatera
15. gastar sobergament: Joseph
16. temenza (temor): la Maria de Moyà
17. tustar (picar, y comunament, en Gerona y fora, picar a la porta): lo Nan
18. vellor (vellesa): un home de envers Olot

De totes aquestes formes, els diccionaris de Pere Torra (1640) i Lacavalleria (1696), que són els més usuals a l'època, només recullen *cabirol* i *feresa*. Al Torra hi trobem també *brouhet*, que és en realitat la mateixa forma registrada en l'anotació 3. Per tot això, és inqüestionable que la llista de Bastero parteix d'autèntiques fonts orals. Ho confirmaria, a més, el fet que es tracta de mots d'ús eminentment col·loquial, dels quals no hi ha documentacions literàries gaire antigues. La forma *ardidesa*, per exemple, el diccionari d'Alcover i Moll no la documenta fins a Massó i Torrents; *ratinyol*, mot genuïnament empordanès, en Víctor Català; *vellor*, en Ruyra –hi ha, no obstant, algunes excepcions a aquesta regla, com ara la paraula *temença*, que per a Coromines «ha restat un bé permanent de la llengua literària», però «sense ser freqüent en l'ús col·loquial» (DECat VIII, 385).

Tenen el mateix valor que els mots de la llista anterior alguns elements de fraseologia popular que trobem també recollits de forma esporàdica. Són aquests:

19. a regna solta (és regna, rena o renda: fre)
20. caticasca, menjarem l'ou per Pasca: la germana de na Maria sabatera
21. fer dolència (fer dol): la cuynera Maria
22. venir a cap (madurar-se lo bony o inflor, etc.): [...] lo fuster (lo pare)

Però el nostre document pren un interès superior quan recull algunes altres anotacions que registren mots o accepcions no documentats en cap dels nostres repertoris lexicogràfics de consulta habitual. Per exemple:

23. anarcar (encortar –lo llop anarca la ovella–): ítem la germana de la Maria sabatera

Aquest verb, que es deu haver d'escriure *enarcar*, potser s'hauria d'explicar a partir de la imatge d'un pronunciat arquejament que es produeix en tot el cos dels animals quan es veuen amenaçats o encortats per algun perill. L'Alcover-Moll recull precisament l'adjectiu *anarcat*, en aquest sentit, a Benavarri (AlcM I, 660).

24. En lo Rosselló: braçolar: granxular; braçol: braçola; raïm: rims; citrella: poal, y pitxell; noy y noya: minyó, etc. (noy no l'úsan); cotre (número quatre); meytadella (meytat); fustella –és mesura de vi (ítem porró, etc.)

D'aquesta petita llista de mots rossellonesos, no hem pogut documentar el terme *fustella*, que previsiblement es deu haver de relacionar amb fusta en el sentit de 'bóta o recipient per guardar el vi' (AlcM 6, 103). *Cotre* i *rims* són variants dialectals fonèticament extremes, prou conegudes (sobre *cotre* vegeu GHBad 130 i DECat VI, 889; *rim* a DECat VII 54-55). *Bressola* i *granxolar* són variants lèxiques característiques del rossellonès (AlcM 2, 664 i 6, 382), i la forma *minyó* és absolutament normal a l'època –tal com fa evident l'obra del clergue gironès Baldiri Rexach, estricte contemporani del canonge Bastero. *Citrella*, *poal* i *pitxell* són mots perfectament documentats com a sinònims de 'càntir', només que *pitxell*, amb aquest sentit, Alcover únicament el documenta a Tortosa, Flix i Faió, llocs tots ben distants de l'Albera (AlcM 8, p. 618). Més avall ja ens vagarà de fixar-nos en algunes disfuncions geolinguístiques d'aquesta mena, i en d'altres encara més evidents.

25. escampallat (esbarriat): Maria, la cuynera

Aquesta forma tampoc no l'hem poguda documentar enlloc, però es tracta sens dubte d'una variant d'*escampillat*, del verb *escampillar*, típicament rossellonès, i originat potser pel creuament d'*escampar* amb *esparpillar*, també de sentit anàleg, segons Coromines (DECat II, 462).

26. gardenya, parriana, garona, truja; porc, bacó, tossino, goday

D'aquestes dues sèries de sinònims s'ha de destacar la forma *garona*, que el diccionari d'Alcover i Moll no recull. Coromines té notòries dificultats per explicar aquest mot a partir d'un passatge del *Llibre de les dones* d'Eiximenis, que és, segons sembla, l'única documentació literària que se n'ha trobat (DECat IV, 378-379). De tota manera, el valor que aquí se suggereix, com a sinònim de 'truja', no casa amb la interpretació que en fa Coromines dins del text eiximenià, encara que potser permetria de fer-ne una lectura alternativa.

27. grandosa (molt grossa –parlant de una barca): ítem un estudiant de la costa de mar

No ens consta enlloc aquesta forma, potser perquè és un localisme propi d'una àrea tan «cèntrica» com la Costa de Marina del bisbat gironès –és estrany, per cert, que Coromines no la reculli, bon coneixedor com era del parlar dels pescadors d'aquesta zona. Segurament la podríem explicar a partir de l'adjectiu *grandiós*, però no pas sense notables problemes, ja que aquest darrer és un terme divulgat molt tardanament, i propi d'un llenguatge llibresc i retòric (DECat IV, 612).

28. fray, y en lo femení fraya (germà, germana): se usa per tot arreu, [...] en moltes parts del bisbat de Girona

Coromines documenta la forma *frae* com a variant de *frare*, sobretot en posició proclítica, com una forma bastant general a l'edat mitjana. Després, diu –manllevant la informació del diccionari d'Aguiló– que la forma *frai*, per *germà*, «ha quedat en ús a Vic en llenguatge un poc murriesc» (DECat IV, 167). L'observació de Bastero, per tant, permet ampliar l'abast territorial i social de l'ús d'aquest terme, i també documentar la forma *fraia*, de creació analògica forçosament tardana. En fi: una vegada més, el presumpte ibero-romanisme lèxic del «català modern» se'ns posa obertament en qüestió.

29. timorejar (tenir temor): la mare d'en Nan

Ni Alcover ni Coromines documenten aquest verb, encara que sí que registren com a adjectiu el seu participi *timorejat*, que el diccionari català-valencià-balear atribueix al parlar de Reus (AlcM 10, 288).

30. traboc (vòmit, còlica): ítem lo escolà del difunt doctor Recort, lo qual escolà és de Ventalló, y deya, parlant de la malaltia de dit difunt: —Tenia traboc. I jo, fent-li explicar, diguí: —Que vomitava? Digué: —sí. —I per baix, també? Digué sí, que sempre y molt sovint tenia traboc, y morí que la sessió may lo pugué exir y prest fou com un gel, y ab suor etc.

No hem pogut documentar enlloc aquesta paraula, que previsiblement té a veure amb el verb *trabucar* ('cagpirar', 'tombar', 'fer caure alguna cosa variant la inclinació'), modificat per una etimologia popular que el relacionaria amb *boca*, i que evitaria, de passada, l'homofonia amb el mot *trabuc* 'arma de foc'. En qualsevol cas, tampoc no consta que el verb esmentat pugui tenir aquest sentit de 'vomitar' (vg. AlcM 10, 410; i DECat II, 314).

31. xericar (xurriar)

Cap de les fons consultades no fa sinònims aquests dos termes —*xericar* és equivalent a 'xisclar', i *xurriar* vol dir 'rajar'. No queda clar quin dels dos sentits es fa extensiu de l'un a l'altre (podríem pensar en un hipotètic *xurriar*, variant formal de *xurriacar* 'fuetejar', més pròxim semànticament al terreny de les xisclades?), però certament no el tenim documentat fins ara.

32. zanuc (granota, y pròpiament las que són totes verdas, que en Barcelona diuen reynetas); deport (passeig —aquí hi ha un bon deport); malaltús (malaltís, enfermís); aquitiar (aquietar): Mariano Pérez, beneficiat de la Seu, fill de Estanyol

No podem documentar ni el terme *zanuc*, ni *aquitiar*, que no és altra cosa que una variant fonètica d'*aquietar*, anàloga a *enquitiar* (per *enquietar*), que sí que documenta Coromines, seguint el diccionari d'Aguiló, «a Camprodon i a Muntanya» (DECat VI, 952). *Deport* aquí sembla tenir un sentit translàtic, a partir de l'efecte de recreació o plaer que pot proporcionar un passeig; però aquell és, en realitat, el sentit propi d'aquest mot que, en paraules de Coromines, «es va antiquar força després de l'edat mitjana» (DECat VI, 735).

Malaltrús, finalment, és una forma considerada valenciana —que no apareix registrada fins al diccionari de Josep Escrig (1851)—, i ens posa en guàrdia sobre alguns altres suposats «creuaments» dialectals, a què ens referirem més avall.

La part que és de molt la més interessant en la llista de Bastero l'ocupa un darrer grup de paraules i expressions que, tot i que les tenim avui perfectament documentades i conegudes, ens desconcerten perquè desafien els esquemes preestablerts per la lingüística històrica. Uns esquemes sempre basats, és clar, en l'estudi dels testimonis lingüístics escrits. Aquests mots susciten, efectivament, una reflexió molt més profunda, que és el que motiva i justifica en el fons el present treball. Fixem-nos en les anotacions que segueixen. En primer lloc, hi trobem recollides —preses de la parla espontània de diverses persones incultes de les immediacions de Girona, que vivien (i parlaven) en ple segle XVIII— unes formes com les següents:

33. *adés* (ara y adés): usat en lo Empordà y otras parts —jo ho he ohit a una dona de Rupjà y a altres; també hòmens

L'adverbi *adés*, que agermana el català amb l'occità, l'italià i altres llengües romàniques, sabíem que havia estat d'ús general en la llengua antiga, però que modernament havia quedat restringit, seguint Coromines, als dominis del valencià, del nord-occidental, a Cerdanya, i fossilitzat en la construcció *adés-i-ara* en el dialecte balear (DECat I, 45-46). *Ara i adés*, apunta Coromines en un altre lloc, és «l'ordre medieval» d'aquesta locució. El fa «supervivent en alguna localitat valenciana, particularment en la pronúncia relaxada i contracta *ayadés* (a cada moment)» (ibid., 45). La imprecisió —calculada?— en la datació de l'ús d'*adés* en els diversos territoris no ens permet ara de filar més prim; però, sigui com sigui, i a conseqüència de l'anotació presa pel canonge de Girona, sembla clar que el «modernament» de Coromines ha de voler dir, per força, «més ençà del segle XVIII».

34. *allanguit* (—dau-li menjar, que és allanguit!): ftem una dona passant per Pedret, parlant de un burro que era molt magre

D'aquest apunt, els que ens interessa no és el participi del verb *allanguir* 'aprimar', que els nostres diccionaris documenten perfectament, sinó la for-

ma verbal que apareix de trascantó en la transcripció, suposem que literal, de la frase pronunciada per una gironina que passava pel barri menestral de Pedret. La terminació antiga de l'imperatiu en *-au*, que avui només conserven els parlars balears i algunes zones del català occidental (GHBad 346-347), havia de ser tan normal a Girona a mitjan segle XVIII que el canonge Bastero ni l'adverteix en la seva anotació «de camp»!

35. estrassat (molt usat, en parlant de roba): ítem Joseph

Coromines, com Alcover, parla únicament d'un «antic verb estraçar, conegut antigament en castellà, portuguès i altres parlars romànics, i derivat del simple traçar que també s'hi havia usat, un i altre amb el sentit d'esqueixar» (DECat III, 795). Un verb, per tant, que aparentment es pot documentar només en textos medievals, com el de Francesc Ferrer (s. XV) que retreuen aquests autors.

36. grimar (se diu dels cunills quant júgan y saltan): ítem Sardà

Aquest sentit, que no registren ni el diccionari d'Alcover i Moll ni l'etimològic de Coromines, podria ser metafòric, per la imatge que suggereix una batalla d'esgrima. Però el verb *grimar*, per a aquest sentit, és considerat antic, i només documentat en textos medievals (AlcM 6, 413; DECat III, 590).

37. fafen (feyan); jaquir (deixar); adot (dot); après (després); enquitiar (enquietar); putinera; matinent: una dona —la sorda— de Sant Esteve de Llém[ena]

El testimoni d'aquesta dona sorda de Sant Esteve de Llémèna (rocalia de Girona) resulta certament inquietant. Deixant de banda l'*adot*, que és un tipus de vulgarisme ben conegut, per pròtesi vocàlica (GHMoll 160), l'*enquitiar*, a què ja hem fet referència més amunt, i l'adjectiu ben comú *potinera*, les paraules que li sent Bastero tenen també per a nosaltres ressonàncies ben medievals. Les primeres impressions no són sempre encertades, i en efecte el gran Coromines ja ens adverteix que l'adverbi *après*, compartit amb occitans i francesos, no ha pas desaparegut encara del tot en català, «si bé en l'ús bar-

celoní i de la llengua comuna té regust de cosa vella i desacostumada» (DECat VI, 796). Igual passa amb *jaquir* ('deixar'), un verb de fondes arrels feudals, que «encara que avui ens soni tan medieval a la gent de ciutat [...] continua encara viu a gran part de les comarques del Principat i els Comtats. Més, com més al nord» (DECat IV, 879). Se'ns confirmen, però, les expectatives amb *faïen* i *matinent*. Aquesta darrera forma, que no tenim documentada, ha de ser variant de l'adverbi *mantinent* ('de seguida', 'immediatament'), paral·lel al francès *maintenant*, i localitzat en català exclusivament en textos medievals (DECat V, 331-332). Com havia pogut sobreviure una forma tant vetusta entre la població més anònima de l'àrea de Girona sense que n'hàgim tingut mai cap constància, ni ens n'hagi pervingut cap resta? D'altra banda, les solucions febles de l'imperfet en verbs com *fer*, que perden la consonant final del tema verbal com a conseqüència de la seva posició intervocàlica, la gramàtica històrica les considera antigues, perquè no han experimentat encara el desplaçament accentual imposat per la tendència antihiàtica, i tampoc no s'hi ha produït, si s'escau, com ara en aquest cas, la inflexió de la vocal precedent, processos fonètics, tots aquests, que no es poden situar més enllà del llindar del segle xv (GHBad 349). De quina manera hem d'interpretar la pervivència d'una forma com aquesta, si l'únic reducte dialectal d'alguns imperfets febles d'aquest tipus, com van observar Pere Barnils (Barnils 1913, 209-213) i després Sanchis Guarner (Sanchis 1950, 190, 201 i 203), han estat alguns parlars meridionals, i en especial l'alacantí, a l'altra punta del mapa, com qui diu, de la vall de la Llémena?

38. *presar* (apreciar); *renovellar* (renovar): lo Mateu Sala de la riera de Sió, ço és de Puigvert

El verb *renovellar*, «molt usual a l'edat mitjana i restaurat pel llenguatge literari» (DECat V, 975), no presenta un interès especial, ja que bé va haver de perviure en algun reducte lingüístic entre la gran divulgació medieval i la seva restauració literària. En canvi, la forma *presar*, per *prear*, és generalment tinguda per arcaica —Moll observa que «Ty precedido de vocal y en posición protónica ha pasado a s (pronunciado z) [...] y finalmente ha desaparecido en la época de la pérdida de la z intervocálica procedente de D, S o Ce» (GHMoll 145)—, i encara que Coromines adverteixi que «la variant arcaït-

zant [...] aquest verb [la] mantingué més llargament que d'altres mots» (DECat VI, 807), només arriba a documentar-la en el *Corbatxo* de Narcís Franch (s. xv). A la ribera del Sió, no hi arribaven a temps els canvis més regulars de l'evolució fonètica del català?

39. rodon (rodó): Roura de Gànix

Aquesta és la forma medieval més estesa de l'adjectiu llatí *ROTUNDUS*, que modernament ha perviscut només, segons Coromines, en el rossellonès estricte —pronunciada [ruún] (DECat VII, 386-387). Sembla clar, però, que al XVIII l'extensió del mot devia ser encara considerable, com sigui que Bastero la recull d'un informant de Gànix, al terme de Llagostera (rodalia de Girona).

40. soverria (tosca sovercheria): ítem Maria la sabatera

El diccionari d'Alcover i Moll considera que aquest terme —que equival a 'excés', 'acció violenta i abusiva'— és «antic», i el troba només en textos medievals (AlcM 9, 957). La documentació més moderna en Coromines és de *La fi del comte d'Urgell* (DECat VII, 974).

41. sotsobre (tosca sotto sopra): ítem en Arenys

El valor adverbial que sembla concedir Bastero a aquest terme, idèntic al que té en italià general, és considerat també medieval en català. Es diu que el mot només ha perviscut en l'expressió de *sotsobre*, usada per Verdaguer (DECat VIII, 118). Convé dir, amb tot, que podem trobar escadusserament aquest adverbi en algun text literari amb una certa sensibilitat dialectal, com ara en *La barca nova* d'Ignasi Iglésias (Iglésias 1907, 150).

42. voltejar la plaça (voltar la plaça, dar una volta per la plaça): Maria la cuynera

Aquest verb, documentat profusament a l'edat mitjana, Coromines el considera estrany al català modern, si no és en el seu més específic sentit nàutic, o en el restringit de 'fer voltar les campanes' (DECat IX, 368-369).

D'una altra banda, resulta que entre aquests parlants gironesos, o a tot estirar centrals —d'una informant se'ns diu que és de Moià— i rossellonesos, docu-

mentem solucions que tothom considera genuïnament nord-occidentals o valencianes, per no dir solucions que apropen el català a altres varietats romàniques fins a uns límits no previstos:

43. arbuxell (diminutiu d'arbre –tosca arbuscello): ítem una dona de Llambillas

Coromines diu que aquest és un «mot d'extensió molt limitada, sobretot valencià» (DECat I, 362), a part que el suposa un antic manlleu de l'italià, no vinculable al topònim valencià Albuixec (OnCat II, 93) –un mot, doncs, d'ús essencialment literari, impropí del registre espontani, i encara menys si es tracta del de les pageses de Llambilles, a la rodalia de Girona.

44. nàxera o nexasa: nàxer o néxer (lat. nascere): Maria la cuynera

El que Bastero constata en aquest apunt és, sens dubte, l'ús de la variant formal en *-re* de l'infinitiu d'aquest verb, anàloga a la de la majoria de verbs de la seva classe, que tenen en llatí la terminació *-ERE* àtona. La forma *nèixer* (pronunciada [néa]) està perfectament documentada per Coromines en diversos indrets del bisbat de Girona (DECat V, 906). Avui encara hi és perfectament viva i distingible. Tanmateix, el que sobta d'aquesta nota és la constatació d'una aparent coexistència, en boca d'un mateix locutor, dels dos radicals catalans d'aquest verb a l'infinitiu: el més regular *neix-* (que mostra el resultat normal de *A+SC'* davant de *-e*) i l'analògic *naix-*, creat, segons Coromines, per la influència de formes com *naixem*, *naixeu*, *naixia*, etc. (ibid., 901). Diem que sobta perquè l'adscripció geogràfica de les dues formes és molt clara, segons la gramàtica històrica, des del principi, i es correspon si fa o no fa amb la distribució actual: *nàixer* (i la seva variant més meridional *naixtre*, que no és ben bé el *nàxera*, però s'hi assembla) és forma del tortosí i del valencià, a banda d'una franja més septentrional del territori occidental, cosa que inclús fa pensar a Coromines que, com que aquesta distribució «correspon en gran part al territori mossàrab, una influència d'aquesta llengua no és del tot impossible» (ibid., 905). Com hem d'interpretar l'atestació a Girona d'aquesta solució tan teòricament «occidental»? No és admissible pensar que la informant podria ser valenciana o ribagorçana, perquè en aquesta llista la mateixa persona realitza formes ben típicament catalanes o nord-orientals, com ara *esquerpa* i *escampallat*; i hem de convenir també que el mateix re-

portador no deu trobar estrany en absolut el polimorfisme, ja que el que li interessa de documentar, com hem vist, són només les variants paroxítones. Vol dir, tot plegat, que l'infinitiu *nàixer* coexistia amb *néixer* a molts més llocs del domini català en l'època de Bastero? És irrellevant, aquí, recordar que la llengua d'Oc té les formes *nais*, *nàisser*...?

45. triscar: la Maria de Moyà

Una cosa semblant passa amb aquest mot, variant formal del verb *trescar* ('caminar de pressa', 'feinejar activament'), que Alcover atribueix al català nord-occidental i al valencià en el seu ús general, i que només localitza en el català oriental en un sentit molt restringit d'«entrar i sortir del rusc les abelles per aplegar la mel de les flors» (AlcM 10, 498) –i això, encara, a l'Empordà i a Mallorca, però no pas a Moià... Haurem de creure que l'actual compartimentació espacial de les dues formes d'aquest verb és una manifestació recent, que no funcionava tres-cents anys enrere?

46. venir a fer abitanza (venir a estar a Gerona): ítem un home vell de Crespià, esmola ganivets

Encara un altre cas aparentment desconcertant. Coromines afirma que *habitança*, que apareix en el *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig (1851), «és un mot sobretot valencià, lamentablement desdenyat, que hauria permès prescindir del bàrbar castellanisme *vivienda*...» (DECat IV, 772). Més avall, en la mateixa entrada del diccionari etimològic, confirma que és «també mallorquí (cançó popular citada per AlcM), però molt corrent en el País Valencià, almenys en totes les zones del valencià central i transsucrònic (i potser a la resta)...» (ibid.) Els vells de Crespià, entre l'Empordà i la Garrotxa, devien posseir també, pel que sembla, uns coneixements dialectals prou esmolats.

47. dir de no: un pagès de Sarrià [de Ter]

I què podem dir, finalment, d'aquesta construcció, que no recull cap dels nostres manuals de gramàtica històrica, ni l'hem poguda documentar en cap treball sobre sintaxi catalana, mal que sigui medieval, i que ens acosta d'una manera tan ostensible a altres varietats romàniques ben distants en l'espai?

És ben probable que una tal solució vagi cridar l'atenció a Bastero perquè li sonava molt «italiana». Doncs bé; ens podem preguntar raonablement, ¿quantes altres construccions —«franceses», «italianes» o «castellanes»— no devien circular encara al segle XVIII per un terreny com el de l'oralitat lingüística romànica, molt menys diferenciat del que ens podrien fer creure els textos i les diverses tradicions literàries?

LA LLENGUA ABANS DE LA HISTÒRIA

Afirmava Matteo Bartoli, pare de la neolingüística, que, «di due fasi linguistiche, quella ch'è documentata prima è di solito la più antica» (1925, 3). La ciència lingüística ha operat sovint atenent-se a unes premisses tan simples com aquesta: dintre d'un hipotètic procés d'evolució sistemàtica, com més antic és un testimoni escrit, més antiga és l'existència del tret lingüístic que recull. Però alguns estudiosos, tocats per la història social de les llengües, ja van advertir fa molts anys de la inoperància que suposava pensar que el desenvolupament de les llengües «s'est fait régulièrment, d'une façon continue, sans accident exterieur» (Vendryes 1923 [1978, 333]). El context cultural ha d'haver condicionat necessàriament la plasmació escrita dels diversos trets idiomàtics. També sembla que per a la història interna de les llengües no seria concebible que hi poguéss haver fases lingüístiques no documentades. I bé; aquí n'hem donat unes quantes. I més que se'n podrien retreure, si testimonis com el dels fulls de Bastero abundessin. Sota la catifa uniforme de les llengües establertes s'hi troba, en efecte, una «poussière de parlars, avec laquelle il serait impossible d'opérer» (Meillet 1982, 128). Els arbres, ens poden tapar el bosc? La prospecció lingüística, ens ha privat de veure la llengua real? Segons com, sí.

Quan transitem per la realitat de l'Antic Règim, abans doncs que s'inventi la lingüística, ens assalta un mar de dubtes sobre les certes del treball de la gramàtica històrica i de la dialectologia convencionals. La solidesa de les evolucions i dels mapes prefixats pot arribar a trontollar. La reconstrucció que en deriva no és tan clara com de vegades ens pensem. S'hi interposen formes que creïem prescrites, localismes que suposàvem propis d'un altre territori. Les «àrees lingüístiques» més ben perfilades perden punts de refe-

rència segurs, i s'exposen a la indefinició. A la llum d'un document com el que ens proporcionen les notes de Bastero, tan humil com es vulgui, i a l'espera que algun dia en puguem rehabilitar d'altres, se'ns comencen a posar en qüestió els dos eixos més clàssics de la variació lingüística: el diacrònic i el diatòpic. D'alguna manera, se'ns planteja si realment les coses es deien on i quan convindria que s'haguessin dit per justificar la seva distribució actual. Se'ns planteja, en definitiva, la fiabilitat de la idea de canvi lingüístic: de la predeterminació casuística, fenomenològica del canvi lingüístic ¿Són suficients els principis acordats tradicionalment des de la dialectologia i la gramàtica històrica? Creiem que no. La realitat devia ser més vària, més complexa del que ens dibuixen les isoglosses i certifiquen les diverses famílies de la lingüística.

Un cop admeses les aportacions positives del mètode de reconstrucció, potser ara fóra hora de transcendir-les. Potser fóra hora de repensar, en primer lloc, els dialectes en el món en què s'havien desplegat sense competidors. No pas en un món quadriculat i perfecte, fet a mida d'unes lleis conclusives. Fruit de les Llums, adverteix Isaiah Berlin, ens ha pervingut una concepció unidireccional de la història, «una teleologia segons la qual tot conspira cap a una solució final harmònica». Al darrere d'aquest criteri, i malgrat el camuflatge del pretès racionalisme que hi subjau, s'amaga un «enfocament profundament antihistòric de la naturalesa dels homes i de les societats» (1959, 68). S'hi amaga la il·lusió de la raó, que ja sabem què pot arribar a engendrar. Per a nosaltres, s'hi amaga, prenent-li la paraula a Josep M. Nadal, «un mite»: un mite que s'ha prodigat per «gairebé tota la reflexió lingüística produïda de finals del segle XVIII ençà» (Nadal 1999, 10). Un mite que ha recolzat en una determinada concepció factícia de la llengua, i no pas en l'observació de la llengua mateixa, feta en viu i en directe.

Els historiadors necessiten, com vol el gran Berlin, «la capacitat de penetració imaginativa», sense la qual els ossos dels passats es mantenen inerts (1959 [1995, 83]). Encara que sigui arriscat de fer-ho, hauria de desplegar aquesta imaginació interpretativa. Encara que l'intent pogués pecar d'inexactitud. ¿O és que ens caurien els anells si reconeguéssim en la lingüística històrica i en la neolingüística dialectològica, més que un demiürg infallible, una ciència sempre provisional, una ciència altament, profundament «inexacta»?

REFERÈNCIES

AlcM: Antoni Maria ALCOVER i Francesc de BORJA MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 10 vols., 1926-1962.

DECat: Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes / Caixa de Pensions, Barcelona, IX vols., 1980-1991.

GHBad.: Antoni Maria BADIA I MARGARIT, *Gramàtica històrica catalana (1951)*, Tres i Quatre, València, 1981.

GHMoll: Francesc de BORJA MOLL, *Gramàtica històrica catalana*, Gredos, Madrid, 1952.

OnCat: Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, Curial Edicions Catalanes / Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona, Barcelona, VII vols., 1989-1997.

* * *

Barnils 1913: Pere BARNILS, *Die Mundart von Alacant*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1913.

Bartoli 1925: Matteo BARTOLI, «Introduzione alla neolinguistica (principi-scopi-metodi)», *Biblioteca dell'«Archivum Romanicum»*, sèrie II, vol. 12.

Bastero 1997: Antoni de BASTERO, *Història de la llengua catalana*, edició a cura de Francesc Feliu, Eumo Editorial / Universitat de Girona, Vic / Girona, 1997.

Berlin 1959 [1995]: Isaiah BERLIN, «Giambattista Vico y la historia cultural», dins *El fuste torcido de la humanidad. Capítulos de historia de las ideas*, Península, Barcelona, 1995 (2^a ed.), 65-83.

Certeau, Julia & Revel 1975: Michel de CERTEAU, Dominique JULIA i Jacques REVEL, *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*, Éditions Gallimard, París, 1975.

Chambers & Trudgill 1980: J. K. CHAMBERS i Peter TRUDGILL, *Dialectology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Covarrubias 1611: Sebastián de COVARRUBIAS OROZCO, *Tesoro de la Lengua Castellana o Española*, Luis Sánchez, Madrid, 1611.

De Mauro 1963 [1986]: Tullio DE MAURO, *Storia linguistica dell'Italia unita*, Editori Laterza, Roma/Bari, 1986 (3ª ed. dins d'aquesta editorial).

Encyclopédie 1765: Denis DIDEROT, *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonnée des sciences, des arts et des métiers, par une société des gens de lettres*, vol. XII, Neuchâtel, 1765.

Feliu 1997: Francesc FELIU, *L'obra filològica d'Antoni de Bastero i Lledó. Edició de la Historia de la llengua catalana* (Tesi Doctoral. Edició en microfita), Servei de Publicacions de la Universitat de Girona, Girona, 1997.

Feliu 1999: Francesc FELIU, «Coneixement i percepció de la llengua catalana en l'obra d'Antoni de Bastero», dins Pep VALSALOBRE & August RAFANELL eds., *Estudis de filologia catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Secció Francesc Eiximenis*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999, 89-128.

Ferrer i Gironès 1985: Francesc FERRER I GIRONÈS, *La persecució política de la llengua catalana*, Edicions 62, Barcelona, 1986 (6ª ed.).

Formigari 1977: Lia Formigari, *La linguística romantica*, Loescher Editore, Torí, 1977.

Iglésias 1907: Ignasi IGLESIAS, *La barca nova. Drama en tres actes*, Tip. «L'Avenç», Barcelona, 1907.

Kremer-Marietti ed. 1981: Jean Jacques ROUSSEAU, *Essai sur l'origine des langues*, edició a cura d'Angèle KREMER-MARIETTI, Aubier Montaigne, París, 1981.

Malkiel 1976: Y. MALKIEL, «From Romance Philology through Dialectal Geography to Sociolinguistics», *Linguistics*, 177 (1976), 59-84.

Matarrese 1996: Tina MATARRESE, *Storia della lingua italiana. Il Settecento*, Il Mulino, Bolonya, 1996.

Meillet 1982: A. MEILLET, *Linguistique historique et linguistique générale*, Slatkine/ Champion, Ginebra / París, 1982.

Monteagudo 1999: Henrique MONTEAGUDO, *Historia social da lingua galega*, Editorial Galaxia, Vigo, 1999.

Nadal 1999: Josep M. NADAL, «Són les llengües semblants a les aigües del mar»: normativa i història de la llengua», dins Pep VALSALOBRE & August RAFANELL, eds., *Estudis de filologia catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Secció Francesc Eiximenis*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999, 9-27.

Pensado 1974: J. L. PENSADO, *Opúsculos lingüísticos gallegos del siglo XVIII*, Editorial Galaxia, Vigo, 1974.

Pers 1857: Magín PERS Y RAMONA, *Historia de la lengua y de la literatura catalana, desde su origen hasta nuestros días*, Imp. de José Tauló, Barcelona, 1857.

Pop 1950: Sever POP, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, I, Imprimerie J. Duculot, Lovaina, 1950.

Prats 1995: Modest PRATS, *Política lingüística de l'Església catalana (Segles XVI-XVIII)*, Eumo editorial / Universitat de Girona (Biblioteca universitària, sèrie d'història de la llengua, 4), Vic / Girona, 1995.

Rafanell 1989: August RAFANELL, «Uns escolis inèdits escrits a la primeria del segle XVIII», dins Antoni FERRANDO & Albert G. HAUF, *Miscel·lània Joan Fuster*, I, Departament de Filologia Catalana (Universitat de València)/Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, 249-260.

Rafanell 1990: August RAFANELL, «Una polèmica prosòdica a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona», *Caplletra*, 9 (1990), 167-177.

Rafanell 2000: August RAFANELL, *El català modern. Set estudis d'història cultural*, Empúries, Barcelona, 2000.

Ricken 1978: Ulrich RICKEN, *Grammaire et philosophie au siècle des lumières*, Publications de l'Université de Lille, Arràs, 1978.

Robins 1967: R. H. ROBINS, *A Short History of Linguistics*, Longman, Londres / Nova York, 1997 (4^a ed.).

Rossich 1995: Albert ROSSICH, «Una qüestió d'història de la llengua catalana: el reconeixement de la vocal neutra», dins *La llengua catalana al segle XVIII*, a cura de Pep BALSALOBRE i Joan GRATACÓS, Quaderns Crema, Barcelona, 1995, 119-200.

Sanchis 1950: Manuel SANCHIS GUARNER, *Gramàtica valenciana*, Torre, València, 1950.

Vendryes 1923 [1978]: Joseph VENDRYES, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Éditions Albin Michel, Paris, 1978.

Veny 1986: Joan VENY, *Introducció a la dialectologia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1986.

Vitale 1988: Maurizio VITALE, «Di alcune rivendicazioni secentesche della «eccellenza» dei dialetti», *La veneranda favella. Studi di storia della lingua italiana*, Morano Editore, Nàpols, 1988.